

УДК 821.0

DOI 10.24412/2413-2004-2023-3-61-70

МАҲФИЛҲОИ АДАБИ ВА НАҚДИ ШЕЪР *Аъзамов Субҳонҷон Баҳромҷоновиҷ, н.и.филол., дотсенти кафедраи адабиёти муосири МДТ “ДДХ ба номи акад. Б. Гафуров” (Хучанд, Тоҷикистон)*

ЛИТЕРАТУРНЫЕ КРУЖКИ И ЛИТЕРАТУРНАЯ КРИТИКА *Аъзамов Субҳонҷон Баҳромҷоновиҷ, канд. филол. наук, доцент кафедры современной таджикской литературы ГОУ “ХГУ им. акад. Б. Гафурова” (Худжанд, Таджикистан)*

LITERARY CIRCLES AND LITERARY CRITIQUE *Azamov Subhonjon Bahromjonovich, candidate of philological sciences, Associate Professor of modern Tajik literature department under SEI “KhSU named after acad. B. Gafurov” (Khujand, Tajikistan) e-mail: subhonazamzod@mail.ru*

Нақши маҳфилҳо дар равнақи адабиёт ва ривочи афкори адабии тоҷикӣ баррасӣ шудааст. Гуфта мешавад, ки ба вуҷъати шеър дар маҳфилҳои адабии охири асри XIX – ибтидои асри XX, ҳоса дар фаъолияти маҳфили адабии Шарифҷон-махдуми Садри Зиё нақди адабии замон низ таъсиргуздор будааст. Барои исботи андешаҳо аз манбаъҳои адабии намунаҳои табъозмоӣ, мушоира, ҷавобиянависӣ, тазминбандӣ ва мусобиқаи адабии шоирон омадаанд. Дар маҳфилҳои адабии чун “мактаби адабиёти давр” ба омӯзиши илми шеър диққат дода шуда ва яке аз ҳадафҳои онҳо ҷустани меъёрҳои бадеият аз шеъри классикон мебошад. Нақди шеър дар маҳфилҳо аз рӯйи завқу салиқа ва меъёри санҷишгарӣ сурат гирифта, хусну қубҳи шеър доварӣ шудаанд. Хулоса шудааст, ки баҳрамандӣ аз таърихи маҳфилҳо, ону русум ва таълимоти аъзои он ба ҳамзамонони мо муҳимму муфид мебошад.

Калидвожаҳо: маҳфилҳои адабии охири асри XIX ва ибтидои асри XX, маҳфили Шарифҷон-махдуми Садри Зиё, табъозмоӣ, мушоира, мусобиқаи адабии тазминбандӣ, ҷавобиянависӣ, “мактаби адабиёти давр”

Рассматривается роль литературных кружков в развитии литературы и таджикской литературной мысли. Отмечается, что на развитие поэзии в литературных кружках конца XIX – начала XX веков, особенно в литературном кружке Шарифджона-махдума Садри Зиё, оказала влияние и литературная критика изучаемой эпохи. В качестве доказательства из литературных источников приведены примеры испытания поэтического дара, результаты поэтических турниров и творческих состязаний поэтов, подражаний поэтическому образу, ответных стихов. В литературных кружках, представлявших собой литературную школу рассматриваемой эпохи, особое внимание придавалось изучению науки о поэзии, рассматривались критерии художественности в классической поэзии. Критика поэзии в литературных кружках проводилась согласно критериям литературоведения и поэтического вкуса, на этих собраниях высказывались суждения о достоинствах и недостатках стихов. Обоснован вывод, что изучение истории литературных кружков, их традиций и обычаев, учений о поэзии имеет значение и для наших современников.

Ключевые слова: литературные кружки конца XIX–начала XX веков, литературный кружок Шарифджона-махдума Садри Зиё, испытание поэтического дара, поэтический турнир, состязание поэтов, подражание поэтическому образу, ответные стихи, литературная школа эпохи.

The article shows the role of literary circles in the development of literature and Tajik literary thoughts. It is underscored that the development of poetry in literary circles referring to the late 19th and early 20th centuries, especially in Shariffjon Makhdum Sadri Ziyo`s literary circle was also influenced by literary critique of this epoch. As evidence from literary sources, the author of the article adduces the examples of poetic gift testing, the results of poetry tournaments and poets` creative competitions, poetic model imitation, and response poems. In literary circles, which represented the literary tenet of the epoch, particular attention was paid to the study of the science of poetry, and the criteria of artistry in classical poetry being taken into account as well. The author carries out criticism of poetry in literary circles according to the criteria of literary criticism and poetic taste; at these meetings judgments were made about merits and demerits of poetry. The conclusion is that the study of the history of literary circles, their traditions and customs, teachings about poetry is also important for our contemporaries.

Key words: *literary circles of the late 19th and early 20th centuries, literary circle of Shariffjon Makhdum Sadri Ziyo, test of poetic gift, poetry tournament, competition of poets, imitation of a poetic model, response poems, “literary tenet of the epoch”*

Маҳофили адабӣ – анҷумани эҷодии адибони ҳамфикр, иттиҳоди эҷодии адабӣ дар заминаи ягонагӣ ва ваҳдати диду андеша, шавқу рағбат ва тамоюли эҷодӣ, маркази парвариши насли суҳан дар дарозии таърихи гузаштаи адабӣ рисолати матлуб ва омӯзанда доштанд.

Маҳфилҳои адабӣ дар анъанаҳои эҷодии ҷаҳонӣ низ қадимист:

Дар маҳфили арбоби давлатии Рими Қадим – вазири маданият ва сарпарасти камназири ҳунар Гай Силний Метсенат дар Аврупои садаи I-уми то мелод – «асри тиллоӣ»-и тамаддуни римӣ бузургони ҷаҳоние мисли Вергилий, Горатсий, Пропертсий ва дигарон ширкат варзида ва барои такмили адабиёт ва нақди замони худ нақши назаррас гузоштаанд. Горатсий ҷуз шоирӣ нокиде ҳам буд ва «Илм дар бораи назм»-и ӯ дар ин замина аз осори муътабар аст. Эподҳо, қасидаҳо, муколамаҳо ва паёмҳои Горатсий дидгоҳҳои интиқодии ҷолибе доштанд ва бо амри Метсенат ба миён омадаанд. Гай Силний Метсенат нокиди доно буд ва номаш дар ин ҷода мумтоз, яке аз нуктаҳои муҳимми ҷашмандози ӯ дар ин маҳфил интиқоди осори муаллифони римӣ будааст.

Бояд гуфт, ки «хуқуқи баробар ва ҳамфикрӣ дар қори эҷод маҳфили Метсенатро аз дигар маҳфилҳо тафовуту имтиёз мебахшидааст. Дар ин маҳфил ҳатто шумундани интиқод дар ҳаққи Метсенат ва ҳаҷвиёт оид ба одатҳои ӯ расм будааст. Шоирон имкон доштанд, хоҳиши сарпарасти худашонро дар эҷоди ситоишнома хеле ба осонӣ рад бикунанд ва ё розӣ бишаванд» [8].

Ҳанӯз дар садаҳои XII-XIII маҳфили салонҳо дар дарбори подшоҳон вежагии дунявӣ дарёфта ва ба шуқуфони назми ба истилоҳ ритсарӣ сабаб гардидаанд. Натиҷаи ҳузури ин салонҳо буданд, ки профессионализм дар қори нависандагӣ боло рафт, нақши журналистика ва нақд устувор ёфт, аудиторияи хонанда ҳам густурда гашт [12].

Дар маҳфили адабии «Арбобон» («Плеяда»)и Фаронсаи давраи Эҳё бузургтарин шахсиятҳои адабӣ ҳузур доштаанд. Дар садаи XVII байни занон маҳфилҳои шуҳрат ёфтанд, монанди салони Рамбуе. Дар салони адабии садаи XIX мансуб ба мадам Ансело бузургворе монанди В. Гюго ширкат дошт ва доди суҳан меод.

Маҳофиле буданд аз рӯи тамоюлҳои адабӣ, монанди «Парнас», ки ба нуфузи назарияи «ҳунар барои ҳунар» шакл ёфтааст. Намояндагони он дар тамоми ҷаҳон барои шаклгирии афкори интиқодӣ дар ҷараёнҳои гуногуни адабӣ (масалан символизм) замина фароҳам оварданд.

Маҳфили вежаи дӯстдорони эҷоди адабии русӣ дар Петербурги асри XVIII падида омад. Салони И. И. Шувалов нақши меценатро дошт. Бори аввал дар маҳфили М. М. Херасков маҷаллае ба нашр расид бо унвони «Соатҳои озода». Ин маҳфил ба Петербург низ роҳ ёфт бо маҷаллаи русии «Шомгоҳон». Узви фаъоли он И. Богданович ва Д. Фонвизин буданд.

Маҳфилҳои маъруфи русии Державин, Герцен, Огарев, Добролюбов ва дигарон адибону нокидони машхуреро ба камол расонид ва ҳам дар анҷуманҳои Волконская, Карамзинҳо, Ростопчин, Станкевич ва дигарон аҳли номовари адаб ва илми рус Белинский ва Бакунин, дар «Сухбатҳои дӯстдорони сухани русӣ» Крилов, Тургенев, Жуковский иштироки фаъол доштанд. Дар маҳфили «Арзамас» қазияи таҷаддуди забон ва жанрҳои адабӣ, пайванди адабиёт бо воқеият ҷойгоҳи хос пайдо кард. Ду аъзои фаъоли он Жуковский ва Пушкинанд. Декабристон низ маҳофили сиёсии адабӣ ба вуҷуд оварданд, ки «Иттиҳоди шукуфӣ» ва «Ҷароғи сабз» бо ҳузурати Толстой ва Пушкин аз муҳимтарини онҳо буданд.

Сухбат аз дигар маҳфилҳо дар пайванд бо ҷараёнҳои хоси адабӣ, аз ҷумла символизм, акмеизм, футуризм, имажинизм, падида омадани чанд органи интишорӣ ва силсилаи маҷаллаҳо оид ба вежагии ин ҷараёнҳо баррасиро ба дарозӣ мебарад. Ба ёд овардани салонҳо ва шабҳои адабӣ бо номи рӯзҳои ҳафта – «Шанбеҳо» (Аксаков), «Душанбеҳо» (Сент-Бёв) ва «Ҷаҳоршанбеҳо» (Иванов) басанда аст, ки асли моҳияти мавзӯро хуб ва равшан дарк намоем...

Арзиши маҳфилҳои адабӣ дар суннатҳои адабии форсии тоҷикӣ чӣ гуна будааст? Дар таърихи адабиёти гузашта маҷлисҳои дарбори шоҳону ҳокимон, ҷамъомадҳои аҳли шаҳр ва базми сухан арзиши расо доштанд ва шоирон дар онҳо ба матлуби дил шеър месуруданд. Дар маҳфилҳои адибон ва арбоби шеър мувоҳисаи шеършиносӣ сурат меёфт. Шоирон дар анҷуманҳо низ шеър мехонданд ва аҳли сухбат аз рӯи завқу салиқа ва меъёрҳои маъмули санҷишгарӣ ҳусну кубҳи онро хуб доварӣ карда ва сухани охириро шеършиносии маъруф ба миён мениҳод. Аз ин ҳусус дар «Ҷамъат-ул-мутаҳайрин» (Алишер Навоӣ), «Мақомоти Мавлавӣ Ҷомӣ» (Абдулвосеи Низомӣ), «Мақорим-ул-ахлоқ» (Ҳондамир), «Бадоеъ-ул-вақоеъ» (Зайнулдин Восифӣ) ва ғ. ривоят зиёданд.

Берун аз дарбор маҳфилҳои адабӣ дар хонаҳои аҳли адаб ҷойгоҳи хос пайдо карданд. Дар гузаштаи адаби мо Абдурахмони Ҷомӣ, Алишер Навоӣ, дар асри XIX ва аввали асри XX Аҳмади Дониш, Абдушшақури Оят, Садрӣ Зиё чунин маҳфилҳо доштанд. Таърихнигорӣ маъруф Қорӣ Раҳматуллоҳи Возеҳ аз маҳфили адабӣ дар хонаи Муҳаммад Аминхоҷаи мутахаллис ба Эшон санад оварда, ки дар он «ҷанде аз аҳли фазлу дониш ҷамъ омада, мунозира ва мушоира менамуданд ва мувоҳисаи ҳар навъ ашъор ва ҳикмати рангин дар миён меафтада» [8, с. 230-231].

Муаррихи маъруф Мирзо Абдулазими Сомӣ дар «Миръот-ул-хаёл» ном асар аз маҷлиси бисёр муҳими адабии аҳли Бухоро дар китобхонаи Говқушони Бухоро бо инояти мусоидати қозӣ Саъдуддини Моҳир хабар дода, ки ба адибони ҷавон илмҳои арӯзу қофия метод [дар ин бора ниг.: 3].

Дар ин маҳфил мушоира нақши муҳим дошта ва чунин мушоираи Саъдии Моҳир бо Ансаб ном шоири маъруф аз ҷолибтарин маҳсули падидаи шеъронавиҷӣ аст.

Моҳир:

*Ба гардун меравад оҳам ба ёди сарви чолоке,
Зи юмни шиқбозӣ мекунам ман сайри афлоке.*

Ансаб:

*Туву зоҳид, ҳавои тубию дастору мисвоке,
Ману сарви қади дилдору ҷому сояи токе [3].*

Муҳаққиқон дар мисоли ғазалҳои Ҳозик ва Ансаб таваҷҷуҳи моро ба намунаҳои баланди офаринишгарӣ дар ин маҳфил низ ҷалб кардаанд, ки дар он бо нақди шеър ва чигунагии асолати шеър ошно мешавем:

*На маро сояи тубову на кавсар даркор,
Қади чун сарви сихию лаби шаккар даркор.
Шеъри мо хуччати қатъист дар исботи камол,
Теғро ҷавҳар агар ҳаст, чӣ дигар даркор!
Дар суҳанҳо раҳе тақлид намепаёмоям,
Килки моро набувад сархату мистар даркор.
Шеъри мо чун хуми май худ ба худ аз ҷӯши дил аст,
Нест бо масти мо шишаю соғар даркор.
Ҳозик осон набувад, гавҳари гуфтор ба назм,
Дили холӣ зи ғаму кисаи пурзар даркор.*

*На маро ҷоми Ҷаму мулки Сикандар даркор,
Шоҳиди маъниву шеъри хушу дилбар даркор,
Дурри маънӣ ба каф оварданат осон набувад,
Таъби мавзунӣ хушу фикри муаттар даркор.
Чӣ гуҳарҳо, ки нашуд ҳосилам аз баҳри хаёл,
На маро орзуи лаълу на гавҳар даркор.
Пучмағзони ҷаҳонро зи руҳи хуб чӣ суд?
Зоҳидонро ҳаваси сабҳаву минбар даркор.
Ансаб аз баҳри тамошоӣ арӯси маънӣ
Дили покиза чу миръоти Сикандар даркор [ниг.: 3].*

Чуноне дида мешавад, дар ин офаринишгарӣ падидаи нақди шеър ва усули офариниши шеъри матлуб хеле равшан ба миён омадааст. Аз диди Ҳозик шеър «хуччати қатъӣ» «дар исботи камол» аст ва ӯ онро чун «теғ»-е медонад, ки «ҷавҳар» дорад. Барои ӯ агар чунин шеър дар миён бошад, дигар чизе даркор нест (Теғро ҷавҳар агар ҳаст, чӣ дигар даркор?).

Дар ҷашмандозӣ шоир тақлид қобили интиқод буда ва ӯ шеъре аз раҳи тақлидро рад наемад ва таъкид медорад, ки «шеъри шоир чун хуми май худ ба худ аз ҷӯши дил аст». Ӯ сарчашмаи «гавҳари гуфтор ба назм»-ро аз «дили холӣ зи ғаму кисаи пурзар» иборат доништааст. Дар талқини шоир чунин шеър аз «сояи тубову кавсар» ва «қади чун сарви сихию лаби шаккар» болотар аст.

Ба шоири ҷавобияпардоз Ансаб бошад арзиши шеър аз «ҷоми Ҷаму мулки Сикандар» баландтар аст. Барои ӯ шеър «шоҳиди маънӣ»-ст ва «шеъре хушу дилбар» аз муҳимтарини гавҳарҳост. Аз назари ӯ ба каф овардани «дурри маънӣ» ҳаргиз осон нест ва «таъби мавзунӣ хушу фикри муаттар» аз зумраи шоистагиҳои шеър ва чунин шеър муҳим аст. Шоир ин қадар гуҳарҳо аз «баҳри хаёл»-аш ҳосил карда, ки ӯро аз «орзуи лаълу гавҳар» берун мебаранд, гуҳари шеър аз лаълу гавҳари дунё боарзиштар аст. Ҷолиб ин аст, ки шоир барои «тамошоӣ арӯси маънӣ дили покиза чу миръоти Сикандар»-ро зарур медонад. Дар ин ду намунаи ғазал радифи «даркор» бисёр шинам афтодааст.

Ғазали Музтари Кошонӣ бо матлаи зер низ дар ин мусобиқаи адабӣ барои дарки чигунагии муносибат ба офаридани шеъри расо хеле зарур арзёбӣ шудааст:

*Нест дар маҳфили мо шишаи соғар даркор,
Бода бе ҷумбиши лаъли лаби дилбар даркор.*

Пас яке аз муҳимтарин сабаби рӯй овардани шоирон ба маҳфилҳои адабӣ дар гузашта рӯй овардан ба асолати шеър ва арзиши офариниши он буда, дар ин чода радифгӯӣ ва мусобиқаи

адабӣ ҷойгоҳи ҳосе ба даст овардааст. Бо назардошти қиёси ин равиш бо суннати мушоираи шуаро дар дарбори, масалан, амир Умархон равшан мешавад, ки мусобиқаҳои адабии шоирон бо мақсади ҷустуҷӯҳои тозаии адабиву зебоишиносӣ ва офаридани шеърӣ хубу матлуби дилнишин, «ба назм овардани гавҳари гуфтор» сурат гирифтаанд.

Аз назари аҳли таҳқиқ низ дар услуби бадеӣ ва тарзи ифодаи фикри адибон дар маҷлисҳои адабӣ, мушоира ва мусобиқаи адабии Музтару Ҳозик, Ҳозику Музтар ва маҷлиси шоирони хонаи Аминхочаи Эшон ва китобхонаи Говкушон (Моҳир, Ансаб, Афсаҳ ва Афқар) вежагиҳои сабки хуросонӣ ба мушоҳида мерасанд.

Яке аз маҳфилҳои муҳимми адабии замон дар хонаи Аҳмад-маҳдуми Дониш доир мегардид. Ба гуфтаи адабиётшинос Сотим Улуғзода дӯстони наздики ин адиби маъруфи маорифпарвар “дар меҳмонхонаи вай ҷамъ мешуданд, вай дар суҳбати онҳо як қадар аз ғам фориг мегашт ва чизе менавишт”. С. Улуғзода ҳамзамон ҷигунагии муҳтавои ин маҳфили адабӣ ва намояндагони ӯро муқаррар карда буд. Ба ифодаи ӯ “меҳмонхонаи Аҳмад-маҳдум салоне буд, ки интелегенсияи аз замони норозӣ дар вай ҷамъ шуда дарду ҳасрат мекарданд, мусоҳибаҳои илмӣ ва адабӣ менамуданд, шеърҳо меҳонданд. Дар он ҷо ҳар вақт донишманди аксари илмҳои замон Абдулмаҷид Зуфунуро дидан мумкин буд, ки ғайр аз тоҷикӣ боз ба забонҳои туркии усмонӣ ва арабӣ шеърҳо мегуфт ба амир ва дарбориён нафрати саҳт дошт, ин нафрати худро пинҳон ҳам намекард ва боз барои он ки ба ҷавобгарӣ накашанд, худро ба девонагӣ зада мегашт; шоир ва танбӯрии «озодалибос, нозукмиҷоз ва хуррамтабиат» (ин ибораро муҳаққиқ аз қавли С. Айнӣ ба ин шакл овардааст, аммо дар асл он дар навиштаи С. Айнӣ он “хуртабиат” мебошад – С.А.) Мулло Каромати Дилкашро дидан мумкин буд, ки садои тамбӯраш бухориёнро мафтун карда буд. Инҳо шогирдони Аҳмади Дониш буданд. Донишмандони илмҳои адабии тоҷикӣ ва арабӣ, музикашиноси номӣ Эссо маҳдум (Исо-маҳдум), ки оҳангҳои Шашмақомро хуб меҳонд, дар тамбӯр менавохт ва онҳоро аввалин бор ба нота ҳам дароварда буд, аз мусоҳибони ҳоси Аҳмад маҳдум буд. Инчунин, шоири машҳур Шамсиддин маҳдуми Шохин, луғатдон, тарҷумаиҳолнавис ва соҳиби тазкира Ҳочӣ Азими Шаръӣ, нависандаи ғазали машҳури: «Гуфтам: ҳама побанди ту шуд, гуфт: шумо чӣ?» Мирзо Ҳайт Саҳбо, аз фозилони замон Мулло Маҳмуд Симо, шоир ва муншӣ Мирзо Азими Сомӣ, шоири забардаст ва хуштабъ Савдо ва боз якчанд фозилони дигар ба меҳмонхонаи Аҳмади Дониш рафтуой доштанд ва мусоҳибони ӯ буданд” [11, с. 82-83].

Дигар аз маҳфили муҳимми замон маҳфили адабии шоир, тазкиранигор ва муаррихи номвар Шарифчон-маҳдуми Садри Зиё буд, ки дар он низ ҷавҳари замон, ҳастии маънавӣ, адабиёт ва шеър ҳадафи гуфтугӯву баҳсу баррасии аҳли фазл қарор гирифтааст. Бино ба гузориши сарчашмаҳо ҳар ҳафта се рӯзи «таътили мадраса – сешанбе, чоршанбе ва панҷшанбе дар ҳавлии Шарифчон-маҳдуми Садри Зиё шеършиносон, шоирон, латифагӯён ва ширинкорон» ҷамъ меоманданд, суҳбатҳои хуб, матлуб, марғуб ва ширин меоростанд, шеър меҳонданд, шеърӣ навъҳои якдигарро нақду баррасӣ ва масъалаҳои умдаи замонро ба доираи таҳлил мегурифтанд. Аҳли маҳфил – олимону фозилон вазъи замонро аз назари воқеият ба доираи баҳс мегурифтанд. Шеърӣ тозаии шоирон – аъзои маҳфил ва шоирони берун аз маҳфил аз назари интиқодӣ ва бо дархости замон таҳлилу арзёбӣ мегардид. Ин шеваи таҳлил дар бисёр маҳофили шеърӣ гузашта ибратомӯз буд, баҳси шоирону ноқидони сухан ба вусъати фикр ва парвариши таъби шоирӣ имкони хуб фароҳам меовард. Дар ин замина аз манобеи адабии гузашта, аз ҷумла тазкираҳо намунаҳо метавон зикр кард.

Яке аз ҳадафҳои маҳофили адабӣ дар гузашта шаклгирии равияҳои нави адабӣ, ташаккули ҷаҳонбиниву маслаки ҳоса, сабки тоза дар шеърӯ шоирӣ, парвариши завқи ҷавонон ва ҷавонони соҳибзавқ буд. Маҳфили адабии Садри Зиё ҳамин хусусиятро дошт

ва сабаби пайдоиши равишҳои тозаи адабиёти тоҷик ва зуҳури чунин ҷавонон гардид. Ба ишораи устод Айнӣ аксари «материалҳои ибтидоӣ, лекин муҳимми адабӣ»-аш аз ин маҳфил берун шудаанд. Он чи ба парвариши шахсияти устод Айнӣ ба сифати «эҷодкор ва равшангари номӣ аҳаммиёт» дошт, бо бардошт аз ин маҳфил вобаста аст. Аз ин ҷиҳат, устод Айнӣ ба Садри Зиё чун «аввалин тарбиятгари маънавий» баҳо додааст. Аз ин назар бардошти академик М. Шакурӣ ҷолиб аст: «Бисёре аз адибон... аз ин «мактаби адабиёти давра» дарс омӯхтаанд. Бархе монанди Айнӣ, Мунзим, Ҳамдӣ бо ширкат дар маҷлисҳои адабӣ аз ин «мактаби адабиёти замон» бевосита таълим гирифтаанд...» [11, с. 14].

Адабиётшиноси фақид Саҳобиддин Сиддиқов, ки баҳраи фаровоне дар шинохти манбаҳои нимаи дувуми асри XIX ва ибтидои асри XX дошт, аввалин маротиба аз мутолиаи «Ҳикоёти шуаро»-и Садри Зиё (дастхати захираи дастхатҳои АИ ҶТ, №230, варақи 1135-114 а) диққати аҳли таҳқиқро ба як рӯйдоди муҳимми адабӣ – қиссаи таълифи рубоии Абдулқодирхочаи Савдо «Эй чарх, бисе ситам ба ҷонам қардӣ» ҷалб кардааст: **«Рӯзе чанде аз зурафо ба хидмати роқим буданд, таъбозмоя мекарданд. Ман машғули қоре будам.** Аз он ҷумла Абдулқодирхочаи мутахаллис ба Савдо буд, ки марди закитабӣ, хушмуҳовара, хушхӯй ва бадеҳагӯй буд. Амир Музаффархон ба надимии хосаи худ ихтисос дод. Аз он ҷо, ки пеш аз ин озод ва мутлақулинон мезист, аз такаллуфоти дарбори амир чун булбули дар қафас асир, чун нахчири дар маҳбас дилгир буд. Ин бор, ки ташриффармои хузури ман гашт, аз Ҷаҳорбоғи Ширбадан, аз рикоби амир омада буд. Таъбаш шӯрида ва димоғаш сӯхта, ба ин алоқа ин рубоӣ гуфт:

Эй чарх, бисе ситам ба ҷонам қардӣ,

Бисёр забуну нотавонам қардӣ!

Ман ошиқи ринди бенамозе будам,

Дар Ширбадан намозхонам қардӣ.

Дигар аз аҳли маҷлис, ки Қорӣ Раҳматуллоҳи Возех... буд, низ озурдахотир ва сӯхтадимого..., гуфт:

Эй чарх, бисе ситам ба ҷонам қардӣ,

Аз фоқаеу фақр саргаронам қардӣ!

Афканда ба қунҷи узлат охир имрӯз

Муҳтоҷ ба як порча нонам қардӣ.

Мулло Абдуллоҳи Авзаҳ... дар ин ҷо ҳозир буд, гуфт:

Ё раб, ту мутеи касу нокас қардӣ,

Дар дидаи халқ камтар аз хас қардӣ!

Ҳаққо, ту Худои бандонарвар будӣ,

Моно, ки ту бандонарварӣ бас қардӣ».

Гарчанд С. Сиддиқов шубҳа дорад, ки ин мушоира аз назари замон на дар маҳфили Садри Зиё, балки дар маҷлиси падари ӯ Абдушшақури Оят руҳ дода, аммо, дар ҳар сурат, далеле барои баёни ин нуқта аст, ки ҳам Садри Зиё ва падари ӯ «Абдушақури Оят ҳам дар ҳонаи худ маҷлиси шуаро барпо мекардааст, ки дар он адибони пешқадами замон иштирок мекардаанд. Садри Зиё дар ибтидои асри XX дар маҳфилҳои адабии худ ҳамон равияи падарашро идома додааст» [5, с. 22].

Ба ин маънӣ офарида шудани ҳамин як намунаи хеле сара ва суфтаи мушоираи шоирон аз руҳи хоса ва омӯзандаи суннатҳои маҳфили адабии Садри Зиё ё падараш Абдушшақури Оят дарак дорад, ки ба моли ҳақиқӣ ва абёти хондани таърихи адабиёт табдил ёфтааст. Ин хулосаи расо ва дақиқи муҳаққиқ аст, ки «дар ҳамин гуна маҳфилҳои адабӣ мувофиқи ҳоли худ гуфтани шеърҳои шикваомез аз ду ҷиҳат барои аҳли суҳбат аҳаммиёт дошт. Аввалан, байни онҳо ҳаммаслақӣ ба вучуд меовард ва, дувум, барои ташаққули

чаҳонбиниву камолоти адабии онҳо мадад мекард. Маҳфилҳои адабие, ки дар хонаи Садри Зиё ва падараш барпо мегардид, баҳри рушду инкишофи адабиёти тоҷик дар нимаи дувуми асри XIX ва ибтидои асри XX таъсири мусбате кардааст» [5, с. 22].

Аз ҳама муҳимтар, Садри Зиё дар силсилаи таълифоташ кӯшиш ба харҷ додааст, ки дар чигунагии маҳфили адабӣ дар замони худ, мазмун, муҳтаво ва шакли баргузорию онҳо, моҳияти баҳсу баррасиҳои шуаро ва фузало иттилои фаровон ҷой диҳад. Ин нукта, ки дар барномарезии маҳфили Садри Зиё мушоираи шуаро ҷойгоҳи хос дошта, аз ин ҳикояти «Тазкирату-ш-шуаро»-и Ҳочӣ Неъматуллоҳи Муҳтарам равшан исбот мешавад. Аснод ва далелҳои раднопазири таърихи адабиёт дар ин давра ба исбот мерасонад, ки баъди ғавти ин муаллиф Садри Зиё ба тазкираи ӯ иловаҳо ворид карда, нусхаи такмилиаи онро ба миён овардааст. Дар ин асар дар зикри тарҷумаи ҳол ва бозгӯии ҳавову кайфияти «шоирию» Назмӣ ном «беназми» аз номи Садри Зиё чунин нақл омадааст:

«Рӯзе дар маҷлиси Садри мазкур чамъе аз фузало ва ғавҷе аз шуаро сурати муҳозара ва ҳайати мушовара доштанд. Дар ин асно бинои мушоара бар ин вазн ва қофияи ин байти Бобо Соиб, ки

***Латоғатҳои олам гирд карданд,
Аз он себи занаҳдон офариданд,***

ҳар як бадеҳагӯиву таъбозмои мекарданд. Зиёи Садр ғавҷи гуфт:

***Қадат сарви хиромон офариданд,
Рухат Хуршеди тобон офариданд.***

Қозӣ Абдуллоҳҷоҳаи Судури «Таҳсин»-тахаллус, ки яке аз он чамъ буд, гуфт:

***Назоқатҳои олам гирд карданд,
Аз онҳо нони тафтон офариданд.***

Ҳомидбеки Эшиқ Оқобошӣ, ки низ дар он маҷлис ҳузур дошт, гуфт:

***Латоғатҳои олам гирд карданд,
Аз он Мирзо Шарифҷон офариданд.***

Назмӣ, ки дар қамоли беназми жоҷҳои мекард, Қорӣ Абдулқарими Офарин гуфт:

***Ҷаҷҷатҳои олам гирд карданд,
Аз он Мирзо Сайидхон офариданд»*** [6, с. 345-346; 7, с. 268-269].

Ин ҳикоя дар асари дигари Садри Зиё «Латоиф ва тавоиф» (варақи 110) низ бо андак тағйир мазкур аст, ки дар баробари як силсила иттилои адабӣ аз осори гуногуни Садри Зиё бо кӯшиши С. Сиддиқов чамъоварӣ ва ба унвони замимаи дувум ба «Тазкори ашъор» ворид шудааст [ниг.: 7, с. 289].

Тазминбандӣ ба абёту мисраъҳо дар чунин маҳфил ба ғано ёфтани шеър ва фикри шеършиносии шуаро мусоидат намуд. Ба ин муносибат нақли қавли Садри Зиё аз «Набзе аз гузоришоти аҳвол» ном асари ӯ (шумораи 3/230, варақи 219, 224) бамаврид аст: «Роқими адимулқадр Зиёи Садр ҳамроҳи чанде аз зурафо ва шуаро маҷлис доштам. Хостанд, ин мисраъро – «Эй тӯраписар, ҳар чӣ кунӣ, кардан гир» тазмин кунанд...

Шамсуддин-маҳдуми Шохин гуфт:

***Боз ову сари маро ба тег аз тан гир,
Ҷурме, ки зи ғайр сар занад, аз ман гир!
Мо, камбағалон, мутеи фармони туем,
Эй тӯраписар, ҳар чӣ кунӣ, кардан гир!***

Зиёи Садр:

***Ҳамроҳи рафиқи рӯсияҳ гашидан гир,
Ҷавру ситаму ҷафо маро кардан гир!
З-он ҷумла наям, ки гӯям ин кун ё он***

Эй тӯраписар, ҳар чӣ кунӣ, кардан гир! [7, с. 314]

Сайидҷон-махдуми Назмӣ гуфт:

Дар гиряи ман чу субҳ хандидан гир,

Бераҳмиву бевафой бар гардан гир!

Дод аз ту нагуяму шикоят накунам,

Эй Тӯраписар, ҳар чӣ кунӣ, кардан гир!»! [7, с. 347]

Тазминнависи шоирон ба ҳамдигар низ матлаби мавриди назари моро равшан менамояд:

– тазмини байти –

Кашида сурма дар чашми сиёҳаш,

Шаби мо рӯз дорад? Не, надорад –

аз ҷониби Мирзо Азими Муншии Сомӣ ба шакли –

Ба ҳаҷри кокули анбарфишонаш,

Шаби мо рӯз дорад? Не, надорад –

дар маҳфили Садри Зиё [7, с. 306];

– тазмини байти Садри Зиё –

Васлаш омад тангудозу ҳаҷраш омад умрқоҳ,

Диданаи душвору нодидан аз он душвортар

аз ҷониби Мирзо Саид-махдуми Назмӣ ба шакли –

Мирам ўро гар набинам, сўзам ар бинам аҷаб,

Диданаи душвору нодидан аз он душвортар [7, с. 347];

– ба байти Қурбонхони Фитрат –

Дорам диле, ки шуълафурӯшист кори ӯ,

Доман мазан, мабод, ки афтад шарори ӯ

бадоҳатан ҷавоб гуфтани Абулфазли Сират –

Ман шамъи маҷлисам, ки ба ман ҳар ки дам занад,

Хомӯш нишаста тира кунам рӯзгори ӯ [4, с. 39],

– «ба хотири амир хутур кардани» мисраи –

Гуфтам, ки адам ғашт вучудам зи ғами ту

ва ҷавоби ғаврии Абдулқодирхоҷаи Савдо

Гуфто, ки киро ғам зи вучуду адами ту? [4, с. 40] –

аз арзишу аҳаммияти хоса ва нақши умдаи маҳофили адабӣ дар густураи завқу салиқа ва донишу табаҳхури адабӣ дарак медиҳад.

Хоса зуҳури ин падида дар маҷлиси фузалои амир Абдулаҳадхони Очизтахаллус хеле ҷолибу сабақангез аст. Аз нақли зер пайдост, ки шоир Савдо дар дарбори амир маҳфиле дошт ва худ маҳфилорои он буд: «Дар он айём, ки Савдо маҳфилорои маҷлиси Амир Абдулаҳадхон буд, ин як мисраъ беқасд ва аз ғайри ихтиёр ба забони амир чорӣ шуд, мисраъ ин аст:

Гуфтам, ки адам ғашт вучудам зи ғами ту.

Савдо бадоҳатан гуфт:

Гуфто, ки киро ғам зи вучуду адами ту»

Амир писандид ва такмил фармуд. Савдо ба қуввати баланди табъ ва ҷавдати зеҳн дар ин маҷлис бақияи онро иншод фармуд [7, с. 308].

Ба ин маънӣ, мантиқан маҳофили адабӣ яке манобеи асили офарида шудани осори адабӣ ба шумор мераванд.

Як равиши муҳим дар «мактаби адабиёти давр» аз шеъри классикон ҷустани меъёрҳои бадеият ва баррасии онҳо будааст. Бино ба шаходати устод Айнӣ дар «Ёддоштҳо» Садри Зиё

девонҳои классикон ва китобҳои ҳикояро бисёр мутолиа мекард ва «ҷойҳои ғавқулода дилчаспи онҳоро шарҳ дода», ба завқи худ Айнӣ ва Мунзимро шарик менамуд. Дар мавриди дигар китобҳоеро ба онон хононда, ғалатхояшонро ислоҳ мекард, нуктаҳои нофаҳморо эзоҳ меод [1, с. 45]. Дар асари «Мухтасари тарҷумаи ҳоли худам» низ омадааст, ки Садри Зиё китобҳои мисли «Шоҳнома»-ро ба Айнӣ ва Мунзим хононда ва худ ғӯш меод, ҷойҳои ғалатхондаро тасҳеҳ мекард ва нуктаҳои ба онон нофаҳморо эзоҳ меод [1, с. 33].

Чунин муносибат барои оғаҳии комили аҳли завқ аз дониши адабии классикӣ ва тақмили саводи адабии ҷавонон мусоидат мекард. Аҳамияти нақду баррасии шеърӣ шоирони муосир дар роҳи таъйини чигунагии рушди равандҳои адабӣ бебаҳс буда, ин кор бағоят рангомез, хушмазмун ва омӯзанда сурат мегирифт. Ба қавли устод Айнӣ дар маҷлисҳои адабии Садри Зиё «хазинаи дониши кас аз лафз ва маънӣ пур мешуд» [1, с. 45].

Рисолати аслӣ ва асосии маҳфилҳои адабӣ мусоидат ба шаклгирии завқу саликаи зебошиносии аҳли замон ба самти созгор, ҷалби тавачҷуҳи онон ба ормон ва марому маслаки замон, нерӯ бахшидани раванди адабӣ ва парвариши ҷавонони тозароҳу тозаруҳ ва умедбахш будааст. Ба ин маънӣ, бесабаб нест, ки маҳфили адабиёро «мактаби адабиёти давра» ном додаанд, ки барои қомат афрохтани бинои боҳашамати адабиёти ҳақиқӣ ва падида омадани равишҳои тозае эҷодӣ созгор буд. Маҳфили адабӣ василаи хуби густариши андешаи созандагӣ дар ҷомеа ва парвариши ҷавони ғаёл мебошад...

Ҳамин тавр барои ривочу равнақи бештари кори маҳофили адабӣ тавачҷуҳ ба таърихияти маҳфилҳо, баҳрамандӣ аз бархе ойину русум ва таълимоти аъзои он ба ҳамзамонони мо муҳимму муфид хоҳад буд.

Вусъати доираи баҳсу мунозира оид ба суҳансанҷӣ ҳамеша барои тақмили афкори ҳамзамонон судманд ва таконбахш буд.

ПАЙНАВИШТ:

1. Айнӣ, С. *Ёддоштҳо // Кулӣёт: иборат аз понздаҳ ҷилд / С. Айнӣ; ба ҷоп тайёркунандагон К. Айнӣ, М. Шукуров. – Душанбе: Нашириёти давлатии Тоҷикистон, 1962. – Ҷ. 7. – 647 с.*
2. Асозода, Х. *Таърихи адабиёти навини тоҷик / Х. Асозода. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2014. – 672 с.*
3. *Ғафурова, Ҷ. Омилҳои иҷтимоӣ ва офариниши гавҳари гуфтор дар доираҳои адабии Мовароуннаҳри нимаи дувуми асри XVIII ва нимаи аввали асри XIX file:///C:/Users/User/Downloads/omil-oi-i-timo-va-ofarinishi-gav-ari-guftor-dar-doira-oi-adabii-movarounna-ri-nimai-divvumi-asri-xviii-va-nimai-avvali-asri-xix.pdf (санаи мурочиат: 15.10.23)*
4. Садри Зиё. *Наводири Зиёя / Садри Зиё; таҳияи М. Шукуров, С. Сиддиқов. – Душанбе: Адиб, 1991. – 128 с.*
5. Сиддиқов, С. *Қиссаи таълифи як рубоии Савдо / С. Сиддиқов // Илм ва ҳаёт. – 1990. – №11. – С. 21-22.*
6. *Тазкират-уш-шуаро / Таълифи Ҳоҷӣ Неъматуллоҳи Мухтарам; бо тасҳеҳ ва муқаддимаи А. Ҷонфидо. – Душанбе: Дониш, 1975. – 369 + 10 с.*
7. *Тазкори ашъор. Шарҳи ҳоли бархе аз шоирони муосири Тоҷикистон ва намунаҳои аз шеърӣ онон / Таълифи Шарифҷон маҳдуми Садри Зиё; ба тасҳеҳи С. Сиддиқ; бо қўишии М. Шакурӣ Бухорӣ. – Ҷопи аввал. – Техрон: Интишороти «Суруш», 1380 = 2001. – 428 с.*
8. *Ткаченко, М. И я так далёк от Эквильинского холма: О критике Гая Цильния Мецената / М. Ткаченко // Филантроп: Электронный журнал о благотворительности. – 2012. – 13-го апреля. – <https://philanthropy.ru/esse/2012/04/13/7524/> (санаи мурочиат: 10.10.23)*

9. Тухфат-ул-аҳбоб фи тазкират-ул-асҳоб / Таълифи Қорӣ Раҳматуллоҳ Возеҳ; матни интиқодӣ бо муқаддима ва тасҳеҳи А. Чонфидо. – Душанбе: Дониш, 1977. – 216 с.
10. Улугзода, С. Аҳмади Дониш / С. Улугзода. – Сталинобод, 1946. – 88 с.
11. Шакурӣ, М. Садри Бухоро. Чони дувум бо тасҳеҳ, такмил ва иловаҳо / М. Шакурӣ. – Душанбе: Деваитич, 2005. – 330 с.
12. Яркая, но недолгая жизнь русских литературных салонов: Ольга Муравьева – о салонных развлечениях, остроумии и этикете // Горький медиа. – 2021. – 20-го октября. – <https://gorky.media/context/yarkaya-no-nedolgaya-zhizn-russkih-literaturnyh-salnov/> (саналу муроҷиат: 5.10.23)

REFERENCES:

1. Aini, S. *Reminiscences // Collection of compositions: in fifteen volumes / S. Aini; prepared by K. Aini, M. Shukurov. Dushanbe: Tajik State publishing-house, 1962. V. 7. – 647 p.*
2. Asozoda, Kh. *The history of modern Tajik literature / Kh. Asozoda. - Dushanbe: Enlightenment and culture, 2014. - 672 c.*
3. Gafurova, J. *Social factors and speech gems creation in Movarunnahr literary circles referring to the second half of the 18th century and the first half of the 19th century file:///C:/Users/User/Downloads/omil-oi-i-timo-va-ofarinishi-gav-ari-guftor-dar-doira-oi-adabii-movarounna-ri-nimai-duvvumi-asri- xviii-va-nimai-avvali-asri-xix.pdf*
4. Sadri Ziyο. *Navodiri Ziya (Rare Ziya) / Sadri Ziya; prepared by M. Shukurov, S. Siddikov. - Dushanbe: Adib, 1991. - 128 p.*
5. Siddikov, S. *The story of composition of one Savdo`s rubai / S. Siddikov // Science and life. – 1990. – No. 11. - p. 21-22.*
6. *Tazkirat-ush-shuaro (Anthology of poets) / belonging to the pen of Khoji Nematullah Muhtaram; revised and enlarged by A. Jeonfido. - Dushanbe: Donish, 1975. - 369 + 10 p.*
7. *Anthology of poetry. Biography of some modern Tajik poets and their poetry patterns / belonging to the pen of Sharifjon Makhдум Sadri Ziyο; under the editorship of S. Siddiq & M. Shakuri Bukharai. The first edition. - Tehran: Surush publishing-house, 1380 = 2001. - 428 p.*
8. Tkachenko, M. *And I am so far from Exvilinsky hill: About the criticism of Guy Tsilny Maecenas / M. Tkachenko // Philanthropist: Electronic magazine about charity. – 2012. – April 13th. <https://philanthropy.ru/esse/2012/04/13/7524/>*
9. *Tuhfat-ul-ahbab fi tazkirat-ul-ashab / belonging to the pen of Qori Rahmatullah Vozeh; critical text with an introduction and revision by A. Jonfido. - Dushanbe: Donish, 1977. - 216 p.*
10. *Ulugzoda, S. Ahmadi Donish / S. Ulugzoda - Stalinabad, 1946. - 88 p.*
11. *Shakuri, M. Sadri Bukhara. The second edition with enlargements, revision and alterations / M. Shakuri. - Dushanbe: Devashtich, 2005. - 330 p.*
12. *Bright, but short life of Russian literary salons: Olga Muravyova - about salon entertainment, wit and etiquette // Gorky Media. – 2021. – October 20th. – <https://gorky.media/context/yarkaya-no-nedolgaya-zhizn-russkih-literaturnyh-salnov/>*